

DI MENZÛMEYA FOLKLORÎ YA MELA XALID DE ŞOPÊN JÎYANA GUNDEWARÎ

M. Zana KARAK

Beşa Ziman û Çanda Kurdî-Zanîngeha Mardin Artukluyê/Turkîya

PUXTE:

Mela Xalidê Licî di sala 1934an de li Licêya Diyarbekirê li taxa Melan hatiye dinê. Mela Xalid ji Mala Remo ye, navê wî yê fermî Halit Ayçiçek e, mexlesa wî ya helbestê “Mayî” ye û ji ber ku bi salan e karê tamîra saetan dike weke Xalidê Saetçî jî tê naskirin. Di heft salîya xwe de li medreseyan dest bi xwendina Erebi kiriye û heta bîst saliya xwe li gelek medreseyan li ba gelek alim û melayan ders xwendiyê. Mela Xalid piştî ku hînî Erebi bûye di deh salîya xwe de çûye gundê Elîbardaxa û bûye feqîyê Mela Kemalê Elîbardaxî. Mela Xalid di payîza sala 1946an de jî çûye li ba Şêx Îsmetullahê Karazî çar salan ders wergirtine. Herweha Mela Xalid derdora deh salan li medreseyan cuda yên welat xwendina xwe domandiye. Mela Xalid di bîst salîya xwe de ji bo melatîyê hatiye navenda Diyarbekirê û li vê derê hem zewicîye û hem jî di febrîqeyekê de dest bi kar kiriye. Mela Xalid di 1957an de çûye leşkerîyê û li leşkerîyê dest bi nivîsê kiriye. Piştî vegera ji leşkerîyê heta 1965an li gundê Heşolî û Batrîkê û li derdora Licê nêzî 8 salan melatî kiriye û paşê dev ji melatîyê berdaye. Ji sala 1965an û vir ve li Sûra Diyarbekirê di dikaneke biçûk de karê tamîra saetan dike û li heyatê ye.

Mela Xalidê Saetçî jî yek ji derçûyên medreseyan e û bi terza klasîk û folklorî gelek helbest nivîsîne. Heta niha li Tirkîyeyê du pirtûkên Mela Xalid hatine çapkirin. Kitêbeke wî ya çîrokên biqafiye di 2011an de bi navê *Serpêhatiyên Zana* hatiye çapkirin û Dîwaneke wî jî di 2020an de bi navê *Derdname* ve hatiye çapkirin. Berhemeke wî ya menzûm jî weke destxet li ber destê me ye ku bûye mijara vê xebatê.

Ev menzûmeya Mela Xalid ku bi piranî bi teşeya çarîneyê hatiye nivîsîn heta niha li derekê nehatiye belavkirin û xebateke akademîk li ser nehatiye kirin. Berhem weke serpehatîyeke menzûm hatiye nivîsîn. Di vê berhemê de çavdêriyeke xurt ya jîyana gundewarî ya Kurdan derketiye pêş û jîyana gundîyan bûye mijara sereke.

Di vê xebatê de pêşî bi kurtasî dê li ser jîyan û berhemên Mela Xalidê Licî bê sekinîn. Paşê dê li ser vê berhema ku hêj destxet e û bi tîpên Erebi hatiye nivîsîn were rawestan û dê berhem bi berfirehî bê naskirin. Di vê xebatê de dê hemû berhem ji tîpên Erebi were veguhestin ser tîpên Latînî û dê ji aliyê unsûrên folklorî ve were nirxandin. Herweha dê berhem ji aliyê ruxsarî û naverokî ve were vekolîn.

Peyvên Serekî: *Mela Xalidê Licî, Menzûme, Unsûrên Folklorî, Jîyana Gundewarî ya Kurdan, Helbest*

DESTPÊK:

Di çavkaniyên li ser folklorê de bi piranî danasîneke weha heye: Folklor ew zanist e ku çanda maddî û manewî ya gelêrî li gorî rêbazên xwe yên taybet lêdikole, berhev dike, disenifîne, tehlîl dike û dinirxîne. Folklor ji du bêjeyên Îngîlîzî pêk hatiye;

“folk” tê maneya gel û “lore” jî tê maneya zanistê. Li gor Celadet Bedirxan “folklor, zanîn an zanistîya xelkê ye” (Yıldırım, Pertev & Aslan, 2013, r. 11). Li gor ku Remezan Pertev di pirtûka xwe ya bi navê *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)* de dibêje mirov nikare sînorê folklorê bi awayekî zelal diyar bike. Herçiqas di destpêkê de tenê çirokên perîyan û bûyerên awarte weke keresteyên folklorî hatibin dîtin jî bi demê re ev yek guherîye û hemû çîrok weke keresteyên folklorî hatine dîtin (Pertev, 2018, r. 28). Folklor di serdemên ewil de di nav çarçoveyêke dîyarkirî de hatibe dayîn jî bi demê re ev yek guherîye û sînorên ku ji bo folklorê hatine dayîn şikestine û ji holê rabûne. Ji ber ku folklor zanistêke berfireh e em di hemû qadên jîyanê de rastî hêmayên folklorî tên. Îro dema em dibêjin folklor em rastî gencîneyêke ku bîr û baweriyên milletekî, adet û tore, rabûn û rûniştin, hizrên wan ê dînî, edebî û çandî, muzîka wan, dîroka wan, edebîyata wan û hwd. ku di xwe de dihevwîne tên.

Têkilîya folklorê ya bi edebîyatê re li gor zanistên din têkeliyeke gelekî xurt e. Lewma di nav beşên edebîyatê de ku beşek bi serê xwe wek “edebîyata gelêrî” tê binavkirin heye. Folklor malzaroka edebîyatê ye, heta li gorî gelek zanyaran edebîyat pêşî folklor bû (Yıldırım, Pertev, Aslan, 2013, r. 38.). Edebîyat bi saya folklorê pêşve çûye û berhemên nû anîye wucûdê. Edebîyat ji ber ku parçeyêke jîyanê ye û ji malzemeyên jîyanê sûd wergirtiye bivê nevê ji folklorê jî sûd wergirtiye. Edebîyat ji aliyê nivîsê ve ji folklorê cuda dibe. Lewra berhemên edebî nivîskî ne, lêbelê yên folklorî tim devkî ne. Dema em li edebîyata Kurdî mîze dikin gelek berhemên folklorîk weke berhemên edebî derketine pêşîya me. Destana Memê Alan ji bo berhema Ehmedê Xanî ya bi navê *Mem û Zîn* bûye çavkanîya sereke (Yıldırım, Pertev, Aslan, 2013, r. 39-40). Bi saya vê destana folklorîk Xanî berhema xwe ya nemir afirandiye.

Mela Xalidê Licî jî ji folklor û ji unsûrên wê gelekî îstîfade kiriye. Ev yek di hemû berhemên wî de xuya dibe. Dema em li menzûmeya Mela Xalid mîze dikin em dibînin ku folklor bûye jêdera sereke ya berhema wî. Wî di vê mezûmeya xwe de ji gelek kelûpelên folklorî îstîfade kiriye, heta em dikarin bibêjin ku wî ev helbesta xwe li ser unsûrên folklorî ava kiriye. Di vê xebatê de em dê unsûrên folklorîk yên menzûmeya wî diyar bikin û binirxînin.

1. JIYAN û BERHEMÊN MELA XALIDÊ LICÎ

1.2. Jîyana Mela Xalidê Licî (Xalidê Saetçî-ç.1934-...)

Mela Xalidê Licî ji Licê ji Mala Remo ye, nav û paşnavê wî Halit Ayçiçek e, lêbelê weke Xalid Remo û Xalidê Saetçî jî tê naskirin. Navê bavê wî Hesen û yê diya wî jî Emîne ye. Mela Xalidê di sala 1934an de li taxa Mela ya Licêya Diyarbekirê hatiye dinyayê. Lêbelê ji ber ku di nasnameya fermî de 3 salan temenê wî biçûk hatiye nivîsîn tarîxa jidayikbûna wî jî weke 10.12.1937 hatiye qeydkirin. Di 4-5 salîya xwe de dest bi xwendinê kiriye. Herî pêşî li ba diya xwe ders wergirtiye û elîfbêya Erebi li ba diya xwe hîn bûye. Paşê li ba Esmâ xanima¹ jî dersa Quranê wergirtiye. Paşê mewlûda Kurmançî hîn bûye û paşê dest bi kitêbên rêzê yên medreseyê kiriye. Di 1945an de di 10 salîya xwe de çûye gundê Elîbardaxa (Ali bardak) û li ba Seyda Mela Kemalê Elîbardaxî di medreseyê de feqîti kiriye. Paşê jî di Payiza sala 1946an de ji wir diçe Karazê (Kocaköy) ba Seyda Mela Îsmetullah û heta sala 1949an 4 salan bi Şêx Heybet re ji seyda ders wergirtine û weke feqe heta qewlê Ehmedê xwendiyê.

Mela Xalid deh salan li gundên Kurdistanê li medreseyan geriya û li ba seydayên cuda xwendiyê. Li Zarayê li ba Mela Fethullahê Pêçarî,² li Balicnê li ba Mela

Osman, li Hezanê li ba Mela Huseynê Qenderhelî,³ li gundê Celkê ya Licê li ba Mela Ehmedê Heqroyî feqetî kiriye. Mela Xalid li gundê Têlana li piştê Misircê (Qûrtalan) li ba Şêx Îsmâîlê Erbo jî derdora 8 mehan salekê xwendîye û paşê li Norşîn û li Oxîna mala Şêx Elaeddîn jî dîsa xwendina xwe domandiye.

Mela Xalid piştî li Karazê bi Şêx Heybet re li ba Mela Ismetullah çar salan xwend û piştî ku Mela Îsmetullah çû li Çoqreşiyê li ba Şêx Yehya emelê terîq û tesewîfê dikir Mela Xalid jî li ba Mela Suleymanê Zaza xwendina domandiye heta ku seyda vegeriya. Lêbelê di wê demê de bi gotina wî eqîdeya wî angî bawerîya wî xera bûye û bûye materyalist. Mela Xalid dibêje: *“Heta seyda Mela Îsmetullah ji Çoqreşê vegeriya jixwe serê min li hev ketibû û ez ji Karazê çûm, min dev ji xwendinê berda û min kitêbên xwe jî tev belaş dan xelqê. Min got êdî kitêbên Erebi nagrim destên xwe”*. (Ev giş beriya eskerîyê bûn), lêbelê Mela Xalid tevî vê yekê dîsa jî nimêja xwe kiriye. Mela Xalid paşê li ba seydayên Norşînê dîsa vegeriya rewşa xwe ya berê angî bawerîya xwe ya berê.

Mela Xalid dibêje: *“Piştî ez bûm bist salî ez ji Lice bi malîti hatim Diyarbekirê û ez li Diyarbekirê zevicîm. Di Febriqa şayakê (Sumer) de ez bûme xebatkar. Min li leşkerîye dest bi nivîsê kir. Ji vê demê çend beytên ku min li ser kaxizên êskerîye nivîsandîye ligel min maye”*.

Mela Xalid li Misirca (Kurtalan) Sêrtê du salan wezîfeya xwe ya leşkerîyê kiriye. Di 1957an de çûye leşkerîyê û di 1959an de jî qedandiye û piştî eskerîyê Seydayê Mela Xalidê Licê nêzî 8 salan melatî kiriye. 4 salan li gundê Heşoliya Hezroyê û 4 salan jî li gundê Batrîkê ku li ber çemê Diyarbekirê û nêzî gundê Simaqê ye melatî kiriye. Mela Xalid dibêje *“ez gelekî di eleyhê beg, şêx û melayan de ye jî bûm”*. Ev yek di berhemên wî de jî xuya dibin.

Mela Xalid piştî melatiya li gundan dev ji melatiyê berdaye û dîsa hatiye Diyarbekirê, di heman salê de ji zivistanê heta biharê karê qaçaxtiyê kiriye. Ji bin xetê tiştên weke saet anîne. Ji Qamişlo alavên qaçax yên weke saet anîne û pê debara xwe kiriye. Seyda ji sala 1965an û vir ve li Sûra dîrokî di dikana xwe ya saetan de dixebite. 48 sal li vê dikana li sûka Sûrê û beriya wê jî 7 salan dîsa li sûka qûndereciyan maye û bi salan e karê çekirin û firotina saetan dike. Mela Xalid niha li heyatê ye û 87 salî ye. Seyda niha jî li Sûra Diyarbekirê debara xwe di dikana xwe ya biçûk de bi tamîra saetan dike⁴.

Xalidê Saetçî jî bi terza klasîk helbestan dinivîse. Kitêbeke wî ya çîrokên biqafiye, bi navê *“Serpêhatiyên Zana”* hatiye çapkirin. Herweha dîwaneke wî ya helbestan jî bi navê *Derdename* pêşî li Duhokê û paşê li Tirkiyeyê hatiye çapkirin

1.2. Berhemên Wî

Mela Xalidê Saetçî jî yek ji derçûyên medreseyan e û bi terza klasîk û folklorî gelek helbest nivîsîne. Heta niha em bi sê berhemên Mela Xalid haydar bûne ku du ji wan hatine çapkirin û ya sêyem jî heta niha li derekê nehatiye çapkirin. Li Tirkiyeyê du pirtûkên Mela Xalid hatine çapkirin. Kitêbeke wî ya çîrokên biqafiye di 2011an de bi navê *Serpêhatiyên Zana* hatiye çapkirin û Dîwaneke wî ya helbestan jî bi navê *Derdename* pêşî li Duhokê di 2013an de hatiye çapkirin û paşê dîsa li Tirkiyeyê di 2020an de ev Dîwan dîsa hatiye çapkirin. Berhemeke wî ya menzûm jî weke destxet li ber destê me ye ku bûye mijara vê xebatê û mela Xalid navek nedaye vê berhemê.

Herweha li gorî ku Mela Xalid dibêje wî gelek helbestên xwe jî şewitandine. Mela Xalid gava beytên xwe dide ber ên Melayê Cizîrî û Seyda Ehmedê Xanî dibîne ku

dirbê wan bi hev nakevin û ji ber ku yên xwe naecibîne sê hezar û 500 beytên xwe di sobê de şewitandiyê.⁵

Em ê her du berhemên wî yên ewil bi kurtasî bidin naskirin û em ê bi berfirehî li ser berhema wî ya sêyem ku mijara vê xebatê ye bisekinin.

1.2.1. Derdename (Dîwan)

Mela Xalid navê “Derdname/Derdename” daye vê dîwana xwe. Mela Xalid ev berhem bi tîpên Erebi⁶ û bi Kurdîya Kurmancî nivîsiye.⁷ Di vê Dîwana wî ya bi navê “Derdname”yê de helbestên bi terza klasîk cî digirin. Helbestên di vê dîwanê de bi piranî bi çarîneyan hatine nivîsîn, lêbelê tê de helbestên bi sêyîne û bi malikan hatine nivîsîn jî hene.

Heta niha ev dîwan du caran bi du awayên cuda hatiye çapkirin. Çapa wê ya ewil li Duhokê di sala 2013an çêbûye û di vê çapê de 45 helbestan cî girtiye. Lêbelê di çapa wê ya nû de ku li Tirkîyeyê di sala 2020an de derketiye hem hin helbestên tê de hatine guhertin hem jî hejmara helbestan guherîne û tê de 175 helbest cî digirin.

Di vê Dîwanê de em dibînin ku Mela Xalid bêjeya “Mayî” weke mexles bi kar anîye. Ji helbestên wî yên cuda ku mexles tê de hene çend bendên nimûne weha ne:

Ger nebî jîna min nîne qet li gerdûnê demek

Tu ji min nabî xilas her ne bi ceng û herb û şer

Mayî tu mayî di nav derd û belayê bêjimar

Reşgerîna derdê vala dergevan danîne ber

(Ayçiçek, 2020, r. 25, benda 4.)

Şafiyê derd û birînan baş-tebibê har û dînan

Melhemê jana evînan lewra Loqmanê min e

Ez Mayîyê pergende me emrê te da amade me

Lewra ji bo te hewce me çavnêrê dergahê te me

(Ayçiçek, 2020, r. 120, benda 6.)

Qet nekir pîrsê li min rojek li zindana evîn

Ew hal e tu dikêşî Mayî bê çarew hezîn

Her wekî jar û feqîran tim dikî ah û enîn

Nabe xalî îstirê te tê ji çavan tim girîn

(Ayçiçek, 2020, r. 138, benda 8.)

Tû ji bo Mayî ûmidî bê te jîn nabe tu car

Ez dikim wêran ji bo te can û milk û xan û mal

Ez bi heyrana te me ey dîlbera şeng û şepal

(Ayçiçek, 2020, r. 140, benda 6.)

Mayî tu heta [bi] kengê xerqê behra xemxuran

Kî heye bê te xilas ke ew ji bin dest û pîyan

Ronî ke urdan bikêşe wek mirûd û soffîyan

Yan jî zencîran li pişt xe her wekî wan Şîîyan

(Ayçiçek, 2020, r. 167, benda 3.)

Mayî tû hetta b'kengê xerqê behra xemxûran

Kî heye bête xilas ke ew ji bin dest û pîyan

Rabe serxwe zû şîyar be xwe neke ceng û şeran

Werne dê tu pir bibînî zehmet û derdê giran

(Ayçiçek, 2020, r. 15, benda 3.)

*Qet nekir pirsê li min rojek li zindana evîn
Ev hal e tu dikêşî **Mayî** bêçar û hezîn
Her wekî jar û feqîran tim dikî ah û enîn
Nabe xalî istirê te tê ji çavan tim girîn
(Ayçiçek, 2020, r. 190, benda 2.)*

1.2.2. Serpêhatiyên Zana

Ev pirtûka ku di 2011an de çap bûye ji 255 rûpelan pêk tê. Di vê berhema Mela Xalidê Licî de hin çîrokên biqafiye hene. Di fihrista pirtûkê de çar beş hene û çîrokên tê de ji bilî beşekê hemû menzûm ango bi helbestkî hatine hûnandin.

Beşa yekem ku navê wê “Tetwan” e tê de sê çîrokên menzûm hene û serenavên wan jî ev in; “Serpêhatiyên Bavê Zana”, ev beş ji 267 çarînan pêk tê û bi kêşa birgeyî ya heft kiteyî hatiye nivîsîn. “Serpêhatiyên Şivanê Kal” ev beş ji 303 çarînan pêk tê û bi kêşa birgeyî ya heft kiteyî hatiye nivîsîn. “Serpêhatiyên Zana” ev beş jî ji 870 çarînan pêk tê û ev beş jî bi kêşa birgeyî ya heft kiteyî hatiye nivîsîn.

Beşa duyem jî di bin serenavê “Roviyê Fenek” de ji 581 malikan pêk tê. Ev beş jî fableke menzûm e û bi teşeya mesnewîyê hatiye nivîsîn, lewra hemû malik di nav xwe de hemserwa ne. Ev fabl jî bi kêşa birgeyî ya heft kiteyî hatiye nivîsîn.

Di beşa sêyem de jî bi serenavê “Serpêhatiyên Şadî” çîrokek pexşan heye û di nav vê çîrokê de jî 5 xezelên bi terza klasîk hatine nivîsîn hene.

Navê beşa dawî ango beşa çarem jî “Ferhengok” e ku ev beş di pirtûkê de nehatiye dayîn û bi tenê di fihristê de weke serenav hatiye bicîkirin.

Çîrokên vê berhemê yên menzûm bi piranî bi çarîneyan hatine nivîsîn. Em ê li vê derê bendên ewil û yên dawîn ên van serenavên beşên menzûm bi rêzê bidin.

Benda ewil û ya dawî ji beşa “Serpêhatiyên Bavê Zana” weha ye:

*D' sala hezar û neh sed
Digel pêncî û çara
Payîz hat erd bû cemed
Tu kes nema li wara*

*Bavê m' got min evana
Ji bîr mekî tu cara
Van derd û van belana*

*Diya m' got raze Zana
(Licî, 2011, r. 7-38)*

Benda ewil û ya dawî ji beşa “Serpêhatiyên Şivanê Kal” weha ye:

*Hebû li deşta Gewran
Şivanek navî Nezan
Tîşt û tebaê giran
Derd û kul û kederan*

*Kalê şivan girt teban
Berê xwe da çû bajêr
Xatir xwestî ji tevan
Tîştê ku lazim bû jê r'
(Licî, 2011, r. 41-74)*

Benda ewil û ya dawî ji beşa “Serpêhatiyên Zana” weha ye:

Roja dinê sibê zû

Axa hat hinda pezan

Got ew Kalê şivan çû

Ji min r’ got mêze Nezan

Hate kêfa gundiyan

Şahî danîn heft şevan

Ez bûme zafê ewan

Ketim nav malbata wan

(Licî, 2011, r. 77-173)

Benda ewil û ya dawî ji beşa “Roviyê Fenek” weha ye:

Hebû rovîkî fenek

Jîr û zana bû gelek

Razî me bi nan avê

Min warê xelqê navê

(Licî, 2011, r. 177-215)

1.2.3. Menzûmeyeke Folklorî ya Mela Xalid

Mela Xalid nav li vê berhema xwe nekeriye. Ji ber ku tê de gelek unsûrên folklorî hebûn me jê re got “Menzûmeya Folklorî”. Ev berhem hêj weke destxet e û nehatiye çapkirin. Nuxeya di destê me de bi tîpên Erebî û bi Kurdîya Kurmancî hatiye nivîsîn û herweha destxeta muellîf bi xwe ye. Destxet ji 14 rûpelan pêk tê.⁸ Ev berhem di halê musweddeyê de maye û helbestkar êdî lê venegerîyaye. Lewra ji hin aliyên ruxsarî ve hin qusûrên biçûk tê de hene. Em ê vê berhemê ji aliyê ruxsarî û naverokî ve binirxînin. Lêbelê ji aliyê rûxsarî zêdetir em ê giranîya xwe bidin aliyê wê yê naverokî, çûnkî di vê berhemê de unsûrên folklorî zêdetir balê dikişîne û herweha mijara me jî ev unsûrên folklorî yên di berhemê de ne.

2. MENZÛMEYEKE FOLKLORÎ YA MELA XALIDÊ LICÎ

2.1. Ji Aliyê Rûxsarî ve Menzûmeya Folklorî

Edebîyata Gelêrî li gorî teşeyê li ser van sê navan tê dabeşkirin; 1-Edebîyata Gelêrî ya Menzûm, 2- Edebîyata Gelêrî ya Pexşanî, 3- Edebîyata Gelêrî ya Têkel (hem pexşanî hem jî menzûm) (Keskin, 2019,146). Ev menzûmeya folklorî ya Mela Xalid jî dikeve bin beşa yekem ango dikeve çarçoveya edebîyata gelêrî ya meznûm. Çûnkî Mela Xalid ev berhema xwe ji serî heta dawî menzûm ango helbestkî nivîsiye.

Di çavkanîyan de ji bo helbesta gelêrî weha tê gotin: Helbestên gelêrî bi serwa ne; zimanê wan sade ne û yên gel in. Kêşa wan li gorî cûreyan diguhere, hinek cûre bi kêşa kiteyî tînen hilberîn û vegotin û yên vegotinî bêhtir serbest in û nebûna kêşa erûzê yek ji ferqên wê ji helbesta klasîk tê nixandîn (Keskin, 2019, r. 261-262). Ji ber vê yekê em dikarin vê helbesta Mela Xalid jî weke helbesteke gelêrî bihesibînin, lêbelê divê neyê jibîrkirin ku ev ne helbesteke anonîm e û nivîskarê vê helbestê diyar e.

Di vê menzûmeyê de em ê hinekî taybetiyên rûxsarî jî ji hev veçîrînin û hin tesbîtan bikin. Di vê menzûmeyê de bi tevahî 111 bend hene ku piranîya wan bi çarîneyan hatine nivîsîn. Lêbelê her çiqas gelek bendên wê çarîne bin jî hin bendên navîn û yên aliyê dawî jî xwedî taybetiyên serwabendîya malikî ne. Ango li hin cihan

teşeya bendan guherîye û bûye malik. Mesela bendên 37 û 38an di eslê xwe de bi serwabendîya malikan ve hatiye nivîsî, lê me ji ber sedema yekpariyê weke çarîneyan nîşan da. Dîsa di navbera bendên 45-50yan de jî teşe guherîye û helbest veguherîye ser malikan û herweha li şûna bendan 6 malik hatine nivîsîn. Bi vî awayî car caran çarîne ketine rengê malikan.

Mela Xalid menzûmeya xwe bi piranî bi kêşa birgeyî ya 7 kiteyî nivîsiye, lêbelê di hin cihan de şikestin derketiye holê û ji heft kiteyan boriye.

Bi piranî serwabendîya menzûmeyê durust e û hevgirtinek di navbera wan de heye, lêbelê di hin bend û malikan de serwabendîya helbestê an guherîye an jî şikestinên biçûk tê de çêbûye, lê ev şikestin ne zêde ne. Di çarîneyan de şemaya serwabendîya bendan bi piranî “aaaa” ye, li hin ciyan jî helbest bi serwabendîya mesnewîyê hatiye nivîsîn.

Mela Xalid di bend û malikên vê menzûmeyê de serwa û paşserwa bi kar anîne û kiriye ku helbest ji alîyê rîtm û selîqeyê (melodî) ve estetîka wê bilind bibe.

Mela Xalid ji bilî paşserwayê di menzûmeya xwe de serwaya nîvco, tam, zengîn û ya tûnç bi kar anîye. Di dawîya risteyan de ji bilî paşserwayê ji wekhevîya dengêkî tenê re serwaya nîvco tê gotin. Ji bo serwaya nîvco jî ev benda nimûne weha ye:

Bê pez û bê miya me

Bê dirav û pera me

Bê kar û golika me

Bê hêstir û deva me

(8)

Di serwayê de ji wekhevîya du dangan re jî serwaya tam tê gotin. Ji bo serwaya tam jî em dikarin vê bendê weke nimûne bidin.

Kulav û palas û **ber**

Reş û spî sor û **zer**

Hinî cot û hinî **fer**

Hat raxistin heta **der**

(18)

Mela Xalid bi piranî di bendên menzûmeyê de serwaya zengîn û ya tam bi kar anîye. Di serwayê de ji wekhevîya ji du dangan zêdetir re jî serwaya zengîn tê gotin.

Ev benda jêr nimûneya serwaya zengîn e.

Li ba me çêbû **xela**

Ji malbatek nîv**mela**

Bê zexm û zor û **bela**

Fatihê sûr û **kela**

(10)⁹

Di hin bendan de serwaya tûnç jî heye ku bêjeya di dawîya risteyekê de be bi heman awayî di hundirê dawîya risteyeke din de cî bigire ev cûre serwa derdikeve holê. Nimûneyên vê cûreyê ne zêde ne, li gorî tesbîtê me di vê menzûmeyê de pênc nimûne hene.

Rêx û sergîna hey**wan**

Ew bûn arûdûyê **wan**

Zivistanê seraser

Ji axur davêtin der

(77)

Piştî ezana 'esrê
Bi hevdû ra didan rê
Berê xwe didane mal
Ji wan nedhat galegal

(75)

Di menzûmeyê de di hin bendan de hem serwa heye hem jî paşserwa bi hev re hatine bikaranîn. Weke nimûne di vê benda 7an de tîpa "a" bûye serwaya nîvco û bêjeya "me" jî paşserwa.

Gerçi bê bav û da me

Bê xwişk û bê bira me

Bê qonax û sera me

Bê 'erd û bê qada me

(7)

2.2. Ji Alîyê Naverokî ve Menzûmeya Folklorî

Folklor hêmayeke girîng ya helbestê ye û gelek caran ji bo helbestê, bi taybetî jî ji bo helbesta gelêrî bûye jêdereke sereke. Ji ber vê yekê ye ku dema em li helbestên gelêrî mêze dikin bêhna folklorê ji wan tê. Menzûmeya Mela Xalidê Licî jî yek ji wan helbestên menzûm e ku dema mirov dixwîne rastî gelek unsûrên folklorê Kurdî tê. Em jî dê giranîya xwe zêdetir bidin ser vê beşê.

Mela Xalid ev menzûmeya xwe weke serpehatîyeke menzûm nivîsiye. Helbestkar ev menzûmeya xwe mîna çîrokekê hûnandîye û behsa serpehatîyekê dike. Ev serpehatî di şiklê xewnekê de ango di kirasê xewnekê de ye û bi vê çîrokê kelûpelên jiyaneke gundewarî li ber çavê me tê raxistin. Herweha Mela Xalid di vê berhemê de zimanekî zelal, sade û nêzî zimanê gel bi kar anîye.

Di vê menzûmeyê de mirov şopên jîyana gundewarî, dawetên gundîyan, kar û barên jinan, ajalên wan, cil û bergên wan, rabûn û rûniştina wan ango tore û adetên wan bi awayekî zelal dibîne. Mela Xalid vê helbesta xwe weke serpehatîyekê nivîsiye, lê dema ku ev serpehatî bi helbestî anîye ziman, ji bo jîyana gundewarî jî panorameyeke giştî li ber çavan raxistiye. Ji ber vê yekê di vê menzûmeyê de ji serpehatîyekê zêdetir; tore û adetên netewekî, jîyan û amûrên çîn û heyamekê hatiye vegotin. Helbestkar di seranserê menzûmeyê de taswîra gund, kar û amûrên li gundan, bi kurtasî taswîra jîyana gundewarîyê dike. Ji ber ku ev helbest di xwe de gelek unsûrên çanda gelêrî dihewîne, em dê li jêrê li ser van unsûran bisekinin û wan binirxînin.

2.2.1. Avahî û Mekan

Di menzûmeya Mela Xalidê Licî (Mayî) de navên avahî û mekanên weke; qonax, sera, deşt, çiya, gund, mizgeft, camî, bajar, heps, zindan, mekteb, medrese, ser ban, çol, bender, axur, qad, bexçe, zevî, erd, qad, kanî, gom, war, zozan, kadîn, bax û bostan, rez, Serhed, 'eywan û otaq, ban û xanî derbas dibin. Ev avahî û mekan bi piranî bi jîyana gundewarîyê re eleqedar in. Ji menzûmeyê çend bendên ku ev nav tê de derbas dibin weha ye:

Gerçi bê bav û da me

Bê xwişk û bê bira me

Bê **qonax** û **sera** me
Bê **'erd** û bê **qada** me
(7)

'Erd û **qad** û **bexç** û **rez**
Hesp û dewar berx û pez
Zevî kanî û **bostan**
Gom û **war** û tev **zozan**
(83)

Pirê wana du qat bûn
Bi **'eywan** û **otaq** bûn
Bi **kadîn** û bi **axur**
Werîs û das û bivir
(89)

Dema em li menzûmeya wî mêze dîkin tê dîtî ku ji alîyê mekanan ve gelekî dewlemend e û herweha ev mekanên weke gom, axur û kadîn jî bi piranîya bi jîyana gundewarîyê re eleqedar in. Jixwe helbestkar jî di berhemê de taswîra van avahîyên li gundan kiriye.

2.2.2. Alav û Amûr

Ji ber ku di vê menzûmeya Mayî de, behs û teswîra jîyaneke gundewarî tê kirin em tê de rastî gelek alav û amûrên ku di jîyana gundewarî de tên bikaranîn jî tên. Li gundan xalî heta dereng jî ji alîyê jinên gundî ve dihatin ristin û xalîyên febrîqasyon hema bibêje tune bûn. Di menzûmeyê de kulav û palas weke xalî hatine bikaranîn. Berî traktor bikevin nav jîyana gundîyan, gundî cot û karên xwe bi heywan û alavên weke gîsin û nîran û erbeya ga dikirin. Ev amûr aborî û terza jîyana gundîyan jî dide dest.

Di menzûmeyê de amûrên weke werîs, das, taran, tenûr, meşk, bivir, 'elb û satil ku ji alavên jîyana gundewarîyê ne ew jî têra xwe hene. Hin ji wan weha derbas dibin:

Aborîya gundîyan
Taybetîya deştîyan
Cot ew dîkin bi gayan
Alet û **gîsn** û **nîran**
(55)
Wê bigirin **'elb** û **satil**
Hin li dest û hin li mil
Bê derd û bê xem û kul
Nava çêra tijî gul
(107)

Gava em bala xwe didin tevahiya berhemê navên gelek amûrên bi vî rengî dê tê de bên dîtî. Ji vî alîyê ve jî dewlemendîyeke şopên jîyana gundewarîyê heye.

2.2.3. Pîşe û Kar

Di menzûmeya Mayî de em rastî gelek kar û pîşeyan jî tên weke; şivan, saman, gavan, bêrîvan, mela, îmam, xulam, mixtar, doxtor, cotyar, sazvan, dengbêj, stranvan, şaîr, ozan, pale, rêncber, aşvan, xoce, keya, kizîr, tucar, çerçî, sefar, irxat, kedkar,

hesinker û necar. Piranîya van pîşeyan li gundan tên dîtin û karê wan jî bi jîyana gundewarîyê ve têkildar eêweha ne:

Min got axay diloan
Cengawerê qehreman
Xudan malbata giran
Nabim **şivan** û **gavan**
(6)

Mitrib û def û zirnan
Yan **derwêş** û 'erbanan
Tev bilûr û **sazvanan**
Dengbêj û **stranvanan**
(40)

Pez êdî nay nav malan
Şev û rojê li çolan
Dema tê weqtê danan
Tê kêfa **bêrîvanan**
(60)

Tev axan û **xulaman**
Hem beg û hem **samanan**
Hem **rencber** û **şivanan**
Tev **pale** û **aşvanan**

Beg û derwêş û **tucar**
Ê **çerçî** yû ê **sefar**
Ê **irxat** û ê **kedkar**
Hesinker û ê **necar**
(103)

Karûbarên cotkaran û şivantî û gavantî jî dîsa li gundewarîyê tên kirin û li gundan bi piranî tên dîtin.

2.2.4. Xwarin û Vexwarin

Di menzûmeya Mela Xalid de em rastî gelek cureyên xwarinan, sebze û mêweyan tên. Dema em menzûmeya wî dixwînin em xwe li ser sifreyeke gundewarî hîs dikin. Di menzûmeya wî de ev xurek û vexurek derbas dibin; goşt, savar, şorba nîska, qelî, rûn, penîr, tomast, dew, simeydî, nok, kartol, pîvaz, sîr, gûz, be'îv, hijîr, mehîr, girar, toraq, hêk, pincar, lêxendûr, pirpar, erîşte, şe'îre, gebola serbizêr, nanê toraq, hêrûn, danî, kekerûn, hebenîsk, kutluk, tirşa bamyân, helîsa balîcan, pûndik, çortan, dims, eqîd, kesme, bastirme, qawirme, bastêq, meşlûrê sor, bacik, tomast, îsot, xiyar, zebeş, qatix, şorbeav, pel, hêkerûn û kofte. Ji vexwarinan jî em rastî dew û şîr tên. Çend mînakên ji menzûmeyê weha ne;

Pir xwarina wan **savar**
Digel **mehîr** û **girar**
Toraq û **hêk** û **pincar**
Lêxendûr tevî **pirpar**
(66)
Hebenîsk û **şikeva**

Ê dilewtîne deva
Kutluk û tirşa bamyân
 Tev **helîsa balîcan**
 (68)
Şe'îre û tev **keşkê**
Toraqê navê meşkê
Dims û **'eqîd** û **kesme**
Bastirme û **qawirme**

Bastêq û **meşlûrê** sor
 Wan **bacikê** ava şor
 Penîr û **tomast** û **şîr**
 Pîvaz û îsot û sîr
 (91-92)
Qelî û **rûn** û **penîr**
Tomast û tev **dew** û **şîr**
Kartol û **pîvaz** û **sîr**
Gûz û **be'îv** û **hijîr**
 (62)

Dem a li mezûmeya Mayî dinêrin ji alîyê nav û cureyên xwarinan ve gelekî dewlemend e. Ev yek jî nîşaneya dewlemendîya cûreyê xwarinên Kurdî ye. Ji vî alîyê xwe ve ev berhem di xwe de taybetîya simatîyeyê jî dihewîne, lewra gelek nav û temayên xwarinê tê de derbas dibin.

2.2.5. Riwek û Ajal

Di menzûmeya Mela Xalid de em rastî navên gelek riwek, baqil û ajalan tînin. Helbestkar ji ber ku behsa jîyana gundewarîyê dike, di menzûmeyê de jî navên gelek heywan û riwekên ku li gundan tînin derbas dibin.

Gîha û riwekên ku di menzûmeyê de derbas dibin hin ji wan; gul, genim, hebûb, nîsk, gilgil, şolîk, garis, ceh, nok, kizin, gûz, pincar, pirpar, pûndik, pîvaz, îsot, sîr, lazût, xiyar û zebeş in.

Ev menzûme ji alîyê navê heywanan jî dewlemend e. Ajalên ku di menzûmeyê de derbas dibin jî weha ne: teyrê baz, kûsî, keslan, pez, mî, golik, hêstir, berx, karik, hesp, deve, gamêş, qaz, şamîk, kew, werdek, varîk, kûçîk, te'jî, pisîk, kevok, boran, dîk, mêşîn, çêlek, ga, seg, conga, mirîşk û ker. Çend mînakên vê beşê weha ne:

Bê **pez** û bê **miya** me
 Bê **dirav** û **pera** me
 Bê **kar** û **golika** me
 Bê **hestir** û **deva** me
 (8)
Mirîşk û **qaz** û **şamîk**
Kew û **werdek** û **varik**
Kûçîk û **te'jî** yû **pisîk**
Kevok û **boran** û **dîk**
 (58)
 Diçûn bona **hebûban**

Qîz û jin tevî bûkan
Bizrê kitan û nokan
Şolik û tevî nîskan
(74)

2.2.6. Cilûberg

Di menzûmeya Mela Xalid de em rastî cil û bergên xelkên ku bi piranî li gundan dijîn tên. Mela Xalid hal û rewşa wan, serpoş, pêlav û kincên wan di menzûmeya xwe de weha anîye ziman;

Çaroq bû pêlavê wan
'Eba li ser milê wan
Kum û kefi' serê wan
Şalê liva bûn li wan

Bûk û jin tev pêxwas bûn
Qîz û keç bê melas bûn
Zarok tev bê midas bûn
Giş bi tana kiras bûn
(33-34)

Di van her du çarîneyan de Mayî serpoş, pêlav, cil û kincên weke 'eba, kum, kefi, şal, melas, kiras, midas û çaroq bi kar anîne. Tê dîtin ku helbestkar mirovên li gundan tevî cilûbergên wan taswîr kiriye û li ber çavan raxistiye.

2.2.7. Şahî û Merasîm

Mirovên gundî ji ber û tîkîliyeke bisînor ya bi derve re dikarin jîyaneke xweser bijîn. Ev xweserîya wan rengê xwe daye hemû jîyana wan. Heta salên dereng jî li gundan dawet û şahî li gor tore û edetên berê dihatin kirin. Li piranîya gundên Kurdan sê roj û sê şev şahî dihat kirin û di van sê rojan de ji alîyê mala dawetê ve ji bo gundiyan xwarin dihat dayîn û xizmet dihat kirin. Li meydana dawetê dengbêj stranên xwe distran, keç û xortan dîlan digirtin û govend digerandin.

Di vê menzûmeyê de jî em rastî dawetên berê tên ku sê roj û sê şev an jî heft roj û heft şev didomin. Xwedîyê dawetê bêyî ku ferqê têxe nav kesan xwarinê dide hemû mêvanan çi feqîr dibe û çi jî zengîn. Di menzûmeyê de gelek unsûrên eleqedar yên weke destmal, şekir, govend, bûk û zava, qelend û xelat, xwarina dawetê, xwendina mewlûdê, amûrên muzîkê û vexwendina mêvanên dawetê hene. Bi kurtasî unsûrên şahî û dawetê di menzûmeyê de weha derbas dibin;

Dema de'wet datînan
Destmal şekir dişiyand
Gundî û heval û nas
Ê maldar û jar û xas

Tev mirov û cîranan
Ê gundan û bajaran
Qîz û bûk û tev jinan
Xort û pîr û ciwanan

Mitrib û def û zirnan
Yan derwêş û 'erbanan

Tev bilûr û sazvanan
Dengbêj û stranvanan

Tev li mala de'wetê
Dibûn xwedan qiyametê
Heftekî dûr û dirêj
Didîtin sefahetê
(38-41)
Bi de'wet û bi dîlan
Govend û kêf û seyran
Gundî malî û cîran
Mirov dimane heyran

Wê dema saz û bilûr
Zirne û def bû tamam
Lêdixistin wan hawan
Xweş dibûne pê meqam

Mala de'wetê dibûn her wekî Xirbê Xelo
Pîrê wê malê digotin wê xelas be ev gelo

Hin ciyan heftek didoman reqs û govendê ewan
Hin ciyan sê roj didoman ew li gor hêza ewan

Gundîyan xwendî dibir malê li gor hêza di wan
Alîkarî bûn eva bo xwedî de'wet bê guman

Nedkirin ferqa cîranî jar û maldar û feqîr
Yan beg û axa û mîr û yan keya û yan kizîr
(43-48)

Pîştî bûk-hanîna mal
Keç û ciwan pîr û kal
Ê sax û kor û topal
Ê bêguh û ker û lal

Dicivîyan li ser ban
Hazir dibûn goşt û nan
Ba dikir xocew melan
Wê mewlûdê bixwendan

Pîştî tevana nan xwar
Ê feqîr û ê maldar
Ê zengîn û ewê jar
Dikir pîroz û bipar
(51-53)

De'wet û şahiyê wan
 Mêr û jin û bûkê wan
 Govend û dîlanê wan
 Geş dike dengbêjê wan
 (108)

Em di metnên klasîk de gelek caran rastî amûrên muzîkê tên. Herçiqas ev menzûmeya Mayî berhemeke edebîyata gelêrî be jî di wê de jî de gelek amûrên muzîkê yên weke tenbûr, 'ûd, saz, def, zirne, erbane û bilûr cih digirin.

Ez ê jar ê belengaz
 Di xew da wek teyrê baz
 Li deşt û çiya û gaz
 Bê **tenbûr** û '**ûd** û **saz**
 (1)

Mitrib û **def** û **ziran**
 Yan derwêş û '**erbanan**
 Tev **bilûr** û sazvanan
 Dengbêj û stranvanan
 (40)

Tê dîtîn ku Mela Xalid cihekî mezin di vê menzûmeya xwe de daye şahî û merasîmên tore û adetan. Herweha ew amûrên ku bi şahiya dawetê re têkildar in jî zêde ne.

2.2.8. Kar û Bar

Di menzûmeya Mayî de em rastî gelek kar û barên gundîyan bi taybetî jî yên jinan tên. Di menzûmeyê de kar û barên weha derbas dibin; cotkirina zevîyan, dotina pezan, pijandina nanê tenûrê, kêlana dew, çêkirina sergînan, xwedîkirina ajalan û hwd. Dema mirov vê menzûmeyê dixwîne weke ku li nav gundîyan be. Helbestkar ji ber ku bi vegotîneke sade û herikbar behsa kar û barên gundîyan kiriye, dîmenên gundîyan jî li ber çavên mirov zindî dibin.

Aborîya gundîyan
 Taybetîya deştîyan
 Cot ew dikin bi gayan
 Alet û gîsn û nîran
 (55)

Dema li wan tê bihar
 Gîha û çêr dibe har
 Germ tê êdî diçe sar
 Dibe çaxa îş û kar

Pez êdî nay nav malan
 Şev û rojê li çolan
 Dema tê weqtê danan
 Tê kêfa bêrîvanan

Wê gazî hev dû bikin
 Li benderan bicivin

Qîz û bûk û pîrejin
Wê ber bi çolê herin

Dema gihan hinda pez
Keç û bûkê renkgewez
Wê dest pê kin pir bi lez
Wek herin pêçana rez
(59-62)

Jinê navser û ciwan
Nan pijandin karê wan
Weharenge hevîran
Nadine destê pîran
(70)

Di hin bendan de tê dîtîn ku ji bo hin karan tesnîfek jî xuya dike. Meselê hin kar weke karên jinan hatiye dîtîn û bi vî rengî di menzûmeyê de cî girtine. Nanpijandin yek ji wan karan e ku weke yên jinan hatiye vegotin.

2.2.9. Çîn û Hîyerarşî

Di vê menzûmeyê de çînen di navbera mirovan de ango qatmanên civakê jî cihê xwe girtiye. Herweha bi vê mijarê ve girêdayî gelek nav û sîfetên ji bo mirovan hatine vegotin jî cih digirin. Bêjeyên weke axa, beg, mîr, mixtar, keya, maldar, xas - xulam, pale, rencber, 'am, jar, feqîr, şivan, aşvan, gavan û hwd tezdad û çîna di navbera mirovan de nîşanî me dide. Hin ji wan nimûneyan weha ye:

Em dê vî bikne îmam
Wekî xelqê **xas** û '**am**
Ê **maldar** û ê **xulam**
Pîr û **mîr** û tev zilam
(14)
Tev **axan** û **xulaman**
Hem **beg** û hem **samanan**
Hem **rencber** û **şivanan**
Tev **pale** û **aşvanan**
(42)
Meznatiya **mîr** û **axan**
Pirtir bûn li gundê deştan
Nadir dihat dîtîn li çîyan
Hew tenê hebûn navê **keyan**
(85)

Helbestkar dîsa di van bendan û di hin bendên din de jî bi vî rengî behsa çîn û hîyerarşîya di nav civatê de kiriye. Ji van bendan jî tê fahmkirin ku di navbera mirovan de û di civatê de çînen cuda hebûye.

2.2.10. Bîr û Bawerî

Dema em li menzûmeya Mela Xalid dinêrin kêma be jî em rastî nîşaneyên hin bîr û bawerîyan jî tên. Em ji bêjeyên weke mela, ezan, sela, mizgeft, îman û camîyê bawerîya civakê jî hîn dibin.

Gundê me bê mela ye
Bê ezan û sela ye
Bê mizgeft û hela ye
Vala nabe j' bela ye

Em dê vî bikne îmam
Wekî xelqê xas û 'am
Ê maldar û ê xulam
Pîr û mîr û tev zîlam

(13-14)

Çewa ku ji van her du çarîneyan jî dîyar dibe, gundî sedemê qeza û belayan bi nebûna mela ve girê didin û wisa bawer dikin ku ger melayekî wan hebe dê ew ji qeza û belayan xelas bibin.

3. METNA LATÎNÎZEKIRÎ YA MENZÛMEYA FOLKLORÎ

1

Ez ê jar ê belengaz
Dî xew da wek teyrê baz
Lî deşt û çiya û gaz
Bê tenbûr û 'ûd û saz

2

Digerîyam wek kûsî
Dixwar gulê melîsî
Bê zîlm û zexm û pîsî
Bê sûal û bê pîrsî

3

Bê çek û mekan û war
Bê îş û xebat û kar
Bê sîlah û çek û dar
Bê sewal û bê dewar

4

Rokê çûm gundek avî
Min lî wir axakî dî
Baş û delal û cindî
Ew lî min derket xwedî

5

Ji mir got feqîrê jar
Belengazê ustuxwar
Ger dixwazî bike kar
Were here ber dewar

6

Min got axay dilovan
Cengawerê qehreman

Xudan malbata giran
Nabim şivan û gavan

7

Gerçi bê bav û da me
Bê xwişk û bê bira me
Bê qonax û sera me
Bê 'erd û bê qada me

8

Bê pez û bê miya me
Bê dirav û pera me
Bê kar û golika me
Bê hêstir û deva me

9

Zanakî xwendevan im
Tiştê teban dizanim
Xortekî nûcewan im
Hîlew viran nizanim

10

Li ba me çêbû xela
Ji malbatek nîvmela
Bê zexm û zor û bela
Fatihê sûr û kela

11

Malbat bi carek rabûn
Li nav welat belav bûn
Li dû tevan em mabûn
Bêgav man em jî rabûn

12

Axa gote gundîyan
Ey mêrxas û cindîyan
Ey murûd û sofîyan
Ey cahîl û hecîyan

13

Gundê me bê mela ye
Bê ezan û sela ye
Bê mizgeft û hela ye
Vala nabe j' bela ye

14

Em dê vî bikne îmam
Wekî xelqê xas û 'am
Ê maldar û ê xulam
Pîr û mîr û tev zilam

15

Çêkin camîkî mezin
Dirav temam li ser min
Kal û pîr û xort û jin
Aydê wan teba'ê din

16

Sibê zû hatin ba hev
Li hinda mala mixtar
Ehd û peyman dane hev
Ji bona xebat û kar

17

Çêkirin camîkî rind
Pir mezin û hem bilind
Tê danîn çira û find
Hê ez bûm melaê gund

18

Kulav û palas û ber
Reş û spî sor û zer
Hinî cot û hinî fer
Hat raxistin heta der

19

Wek mizgeftê bajaran
Ciyê feqîr û jaran
Bê xebat û bê karan
Keslanê ber dîwaran

20

Li gund hebû kalek jîr
Jêr digot xalê wezîr
Ne axa û beg û mîr
Çêdikir alet û nîr

21

Xudanê du heb jinan
Mehrûmê qîz û lawan
Li mal nedman bê mêhvan
Didan wan xwarin û nan

22

Mêrxas û 'egîd û mêr
Merd û sexî û camêr
Pir dikir qencî û xêr
Her kes hurmet dikir jêr

23

Dîtibûn gelek teban
Herb û pevçûn û şeran
Li bajar û li gundan
Mabûn di heps û zindan

24

Macera û serhatî
Bêçare û jêhatî
Ê qenc û baş û kotî
Ê can û dil disotî

25

Ez çûm hinda wî kalî
Wî pîrê heftê salî
Wî qencî wî delalî
Min jê kir pîrsa halî

26

Got canê min bê jan e
Wek xortekî ciwan e
Bê 'îlac û derman e
Navê qet xizmetan e

27

Ev qencîya Rebê jor
Spî bûye rî yû por
Hê neçûme ba doxtor
Divêm neçim heta gor

28

Got min melaê ciwan
Pîr guh nede gundîyan
Kal û pîr û jinbiyan
Tev mîna ne sebiyan

29

Tev cotyar û nîvekar
Bê xwendin û bê kovar
Feqîr û 'ebdal û jar
Ji 'erd û qadan bê par

30

Bê xwendin û nivîsan
Bê mekteb û medresan
Ne şa'ir û ne ozan
Ne sela û ne ezan

Baş tē bîram li nav gund
Vêdixistin tevan find
Datînan cîkî bilind
Ronî didan gelek rind

Gaz û lembe û çira
Dereng hate van dera
Ê biça nav dewara
Vêdixist beysûsa dara¹⁰

Çaroq bû pêlavê wan
'Eba li ser milê wan
Kum û kefi l' serê wan
Şalê liva bûn li wan

Bûk û jin tev pêxwas bûn
Qîz û keç bê melas¹¹ bûn
Zarok tev bê midas¹² bûn
Giş bi tana kiras bûn

Dema keçek bidan mêr
 Ji bonê diçûn bajêr
 Jêr disendin çend heb zêr
 Pel û potê jêr bikêr

Jinxwestin û zewcandin
Hem jîyan bûn hem mirin
Qalind gelek disendin
Xelat jî hê dixwestin

Ê maldar û dewlemend
Ew pê nedbûn xwedanderd
Wanê feqîr û ê jar
Ew pê dibûn ustuxwar

Dema de'wet datînan
Destmal şeker dişiyand
Gundî û heval û nas
Ê maldar û jar û xas

39

Tev mirov û cîranan
Ê gundan û bajaran
Qîz û bûk û tev jinan
Xort û pîr û ciwanan

40

Mitrib û def û zirnan
Yan derwêş û 'erbanan
Tev bilûr û sazvanan
Dengbêj û stranvanan

41

Tev li mala de'wetê
Dibûn xwedan qiymetê
Heftekî dûr û dirêj
Didîtin sefahetê

42

Tev axan û xulaman
Hem beg û hem samanan¹³
Hem rencber û şivanan
Tev pale û aşvanan

43

Bi de'wet û bi dîlan
Govend û kêf û seyran
Gundî malî û cîran
Mirov dimane heyran

44

Wê dema saz û bilûr
Zirne û def bû temam
Lêdixistin wan hawan
Xweş dibûne pê meqam

45

Mala de'wetê dibûn her wekî Xirbê Xelo
Pîrê wê malê digotin wê xelas be ev gelo

46

Hin ciyan heftek didoman reqs û govendê ewan
Hin ciyan sê roj didoman ew li gor hêza ewan

47

Gundîyan xwendî dibir malê li gor hêza di wan
Alîkarî bûn eva bo xwedî de'wet bê guman

48

Nedkirin ferqa cîranî jar û maldar û feqîr
Yan beg û axa û mîr û yan keya û yan kizîr¹⁴

49

'Urf û 'adetê welat bûn ew ji mêj ve herwiha
Şîn û şahî jar û jînî tev belae pir-biha

50

Ger merivkî jar bimana ew li nav gund bê umîd
Her kesek gorî hêza xwe mutleqa îşî didîd

51

Piştî bûk hanîna mal
Keç û ciwan pîr û kal
Ê sax û kor û topal
Ê bêguh û ker û lal

52

Dicivîyan li ser ban
Hazir dibûn goşt û nan
Ba fikir xocew melan
Wê mewlûdê bixwendan

53

Piştî tevana nan xwar
Ê feqîr û ê maldar
Ê zengîn û ewê jar
Dikir pîroz û bipar

54

Ê peya û ê suwar
Ê biçek û ê bidar
Ha demgerm ba ha jî sar
Ê li rê dê biban kar

55

Aborîya gundîyan
Taybetîya deştîyan
Cot ew dîkin bi gayan
Alet û gîsn û nîran

56

Dajon genim û nîskan
Hem gilgil û şolikan
Ceh û nok û kizinan
Garis û şa danikan

57

Xwedî dîkin dewaran
Tev pez û berx û karan
Hesp û dev û hêstiran
Gamêş û tevlî keran

58

Mirîşk û qaz û şamik
Kew û werdek û varik
Kûçik û te'jî yû pisîk
Kevok û boran û dîk

59

Dema li wan tê bihar
Gîha û çêr dibe har
Germ tê êdî diçe sar
Dibe çaxa îş û kar

60

Pez êdî nay nav malan
Şev û rojê li çolan
Dema tê weqtê danan
Tê kêfa bêrîvanan

61. Wê gazî hev dû bikin

Li benderan bicivin
Qîz û bûk û pîrejin
Wê ber bi çolê herin

62

Dema gihan hinda pez
Keç û bûkê renkgewez
Wê dest pê kin pîr bi lez
Wek herin pêçana rez

63. Dema pezan didotin

Kelam pê ra digotin
Nav û dilan disotin
Wek arê nava potin

64

Qût û nefeqê ewan
Piranî genmê arvan
Savar û şorba niskan
Simeydi¹⁵ tevlî noka

65

Qelî û rûn û penîr
Tomast û tev dew û şîr
Kartol û pîvaz û sîr
Gûz û be'îv û hijîr

66

Pir xwarina wan savar
Digel mehîr û girar

Toraq û hêk û pincar
Lêxendûr¹⁶ tevî pirpar

67

Erişte û şe'îre
Gebola serbizêre
Nanê toraq û hêrûn¹⁷
Danê dibe keşkerûn

68

Hebenîsk û şikeva
Ê dilewtîne deva
Kutluk û tîrşa bamyar
Tev helîsa balîcan

69

Tenûr li deşta Amed
Na'ên jimar û 'eded
Pirbûna wan nîne hed
Yekemîn bo jinan ked

70

Jinê navser û ciwan
Nan pijandin karê wan
Weharengê hevîran
Nadine destê pîran

71

Jinê belengazê jar
Wan dikirin gelek kar
Sibê radibûn ji xew
Dest davêtin meşka dew

72

Sa'etek dew dikelan
Hê heywana ber didan
Firavîn hazir dikir
Di pey ra hevîr dikir

73

Hevîr dibir tenûrê
Digel wê te'b û zorê
Nan dibirin boy palan
Hê heywan datin danan

74

Diçûn bona hebûban¹⁸
Qîz û jin tevî bûkan
Bizrê kitan û noka

Wana nedkir îş û kar
Ji sibê heta hêvar
Li hespê xwe tim suwar
Diçûn gundan û bajar

83

'Erd û qad û bexç û rez
Hesp û dewar berx û pez
Zevî kanî û bostan
Gom û war û tev zozan

84

Vana tev hev ê wan in
Xelq gavan û şivan in
Giş xulam û rencber in
Hew tenê xwedî ker in

85

Meznatiya mîr û axan
Pirtir bûn li gundê deştan
Nadir dihat dîtin li çîyan
Hew tenê hebûn navê keyan

86

Heçî gundê li çîyan
Ewanê lê dijiyan
Pirê wan xwedî 'erdan
Bax û bostan û rezan

87

Bê beg û mîr û axa
Tenê muxtar û keya
Aborîya wan gelek
Li ser pezan û çêlek

88

Şewata wana tev dar
Ê jar û tevî maldar
Ban û xaniyê tevan
Çêkirîbûn ji beran

89

Pirê wana du qat bûn
Bi 'eywan û otaq bûn
Bi kadîn û bi axur
Werîs û das û bivir

90

Zad û zexîre'ê wan
Pirê wê savar û dan
Rûn û toraq û çortan
Şolik û nîsk û nokan

91

Şe'îre û tev keşkê
Toraqê navê meşkê
Dims û 'eqîd û kesme
Bastirme û qawirme

92

Bastêq û meşlûrê sor
Wan bacikê²¹ ava şor
Penîr û tomast û şîr
Pîvaz û îsot û sîr

93

Ev bûn zexîrê wana
Tev dijiyan bi wana
Bargerê wan tevahî
Ê deştê ê çiyahî

94

Hêstir û ker û bergîr
'Ereba ga'ê binîr
Îca em herne Serhed
Wergerî ava cemed

95

Warê pezan û karan
Berx û mêşin û mîyan
Gamêş û çêlek û ga
Golig û sag û conga

96

Qaz û werdek û şamik
Dîk û mirîşk û varik
Hêstir û ker û mehîn
Wan hespê nêr ê bizîn

97

Aboriya ewana
Li ser piştê heywana
Hajotî ceh û lazût
Wan genimê simbêlrût

98

Xiyar û tevlî zebeş
Nokê spî û ê reş
Xelqê wan tev hurmetkar
Axa û mîr û muxtar

99

Ewê feqîr ew ê jar
Ê ciwan û ixtiyar
Ew ê nas û ê nenas
Ê 'ewam û ewê xas

100

Dema herî ber derî
Nabin jarî feqîrî
Zana î yan jî jîr î
Ciwan î yan jî pîrî

101

Pêşwazî bo te dikin
Xort û pîr û mêr û jin
Di malê de ê mezin
Xêrhatina te dikin

102

Ha suwar bî ha peya
Mîr û axa û keya
Mêr û bûk û jinbiya
Hecî xoc û sofiya

103

Beg û derwêş û tucar
Ê çerçî yû ê sefar
Ê irxat û ê kedkar
Hesinker û ê necar

104

Dibin herî bo tevan
Şîv û taştê didin wan
Ger bimînin bi heftan
Nabine teng qet ji wan

105

Dema bihar têtê wir
Giya çêre dibe gur
Mast û tomast dibe pir
Rengê çolê dibe dur

106

Şivanê berx û pezan
Şev û rojê li çolan
Dema tê çaxa danan
Tê kêfa berîvanan

107

Wê bigirin 'elb û satil
Hin li dest û hin li mil
Bê derd û bê xem û kul
Nava çêra tijî gul

108

De'wet û şahiyê wan
Mêr û jin û bûkê wan
Govend û dîlanê wan
Geş dike dengbêjê wan

109

Arûdûyê ewana
Tev tezekê heywana
Ê feqîr û ê maldar
Ew ê zengîn ew ê jar

110

Xwarinê wana tevan
Ê maldar û ê jaran
Ê maldar û ê şêxan
Ê sofiyû hecîyan

111

Qatix û mast û savar
Rîşte û şorbew girar
Pel û keşk û hêkerûn
Kofte û tev keşkerûn

ENCAM:

Mela Xalid helbestkarekî herêma Licêya Diyarbekirê ye û heta niha du berhemên wî yên helbestan hatine weşandin û di helbestên di terza klasîk de mexlesa “Mayî” bi kar anîye. Berhema wî ya sêyem jî ev menzûme bû ku heta niha li derekê nehatibû weşandin û li vir bûye mijara vê xebatê.

Helbestkar hem di helbestên xwe de hem jî di vê menzûmeya xwe ya bînav de zimanekî sade, zelal û zimanê gel bi kar anîye. Herweha zimanê gel tesîra xwe di helbestê din ên Mela Xalid de jî xwe dide der.

Mela Xalid menzûmeya xwe bêtir bi teşeya çarîneyan nivîsiye, lê di hin ciyan de jî derbasî teşeya mesnewiyê bûye û bi malikan dewam kiriye. Me ew malik jî di forma çarîneyan de nîşan dan. Herweha menzûme bi kêşa birgeyî ya heft kiteyî hatiye nivîsîn û di hin ciyan de ev kêş jî heft kiteyan dibore. Di menzûmeyê de hem serwa hem jî paşserwa hehe û tê de serwaya nîvco, tam, zengîn û ya tûnç jî hatine bikaranîn. Li hin ciyan di kêş û serwayê de şikestin jî derketine holê.

Di menzûmeyê de gelek unsûrên cuda hebûn, lêbelê me giranîya xwe da ser unsûrên ku şopa gundewariyê tê de hene û di encamê de ji aliyê me ve di bin 10 beşan de ev unsûr hatin nirxandin. Di menzûmeyê de unsûrên derbarê “avahî û mekan”, “alav

û amûr”, pîşe û kar”, “xarun û vexwarin”, “riwek û ajal”, “cilûberg” “şahî û merasîm”, “kar û bar”, “çîn û hiyerarşî” û “bîr û bawerî” de hatin tesbîtîkirin, senifandin û nîrxandin.

Mela Xalid bi bêjeyên weke şivan, pez û dewar û sergîn, tenûr, şivantî û bêrîvanî û amûrên cotkarîyê û hwd ve jiyana gundewarî ya Kurdan li ber çavan radixîne.

Dîsa bi lêvîkirina dawet, govend, dîlan û jinxwestinê jî li ser tore û adetan û şahî û merasîmên Kurdan sekinîye û ev yek bi zîmanekî zelal vegotîye. Navên heywanan ku di jiyana gundewariya Kurdan de gelekî li pêş e yên weke ker, golik, kûçik, hesp, hêstir, mirîşk û teji jî dîsa di vê menzûmeyê de gelekî hatine dubarekirin. Mela Xalid çîn, statu, pîşe û hiyerarşîya di civatê û di navbera welatîyan de jî di vê menzûmê de aniye zîman û behsa axa, beg, jar, dewlemend, şivan, gavan, şêx, mela û mîran jî kiriye.

Ji çanda madî ya gel ve bêjeyên def, zirne, tenbûr, sazben, dengbêj û stranvan alîyê terza kêf û şahîyan bi me daye zanîn. Ji metbexa gel ve navên gelek xwarin û vexwarinan daye ku ev jî alîyê wê yê sîmatîyê û gastronomîyê derxistîye pêş. Herweha navên sebze û fêkiyan; navê xwarinên paşîvî û vexwarinan jî bi bîr xistîye.

Ev menzûme bi unsûrên zengîn ên folklorî hatiye xemilandin û ev unsûrên folklorî êdî bûye unsûrên eslî yên vê helbestê. Herweha ev unsûrên ku şopa adet û jiyana gundewarî di xwe de vedihewîne ji bo vê berhemê bûye îskeletekî estetîk ê helbestê.

Mela Xalid di vê helbesta xwe de unsûrên çand û edebîyata gel bi têr û tîje û bi awayekî hêzdar bi kar anîye. Mela Xalid di vê menzûmeya folklorî de ji alîyê herikbarîya zîmanê helbestê ve dikare bibe yek ji model û mînakên herî baş.

ÇAVKANÎ:

Ayçiçek, H. (2020). *Derdename*. Wan: Weşanên Sîtav.

Remo, X. (2013). *Derdename*. Duhok: Weşanên Hawar.

Ayçiçek, H. Destxeta “*Dîwana Derdename*”. (Kopiya wê di arşîva me de parastî ye).

Ayçiçek, H. Destxeta “*Menzûmeyê Folklorî*” (Kopiya wê di arşîva me de parastî ye).

Hevdîtina me ya bi Mela Xalidê Licî ya di 01.02.2022yan de.

Hevdîtina me ya bi Mela Xalidê Licî ya di 25.12.2021an de.

Hevdîtina me ya bi Mela Xalidê Licî ya di Kanûna Pêşîn a 2019an de.

Keskin, N. (2019). *Foklor û Edebîyata Gelêrî*. Stenbol: Weşanên Avesta.

Licî, M. X. (2011). *Serpêhatiya Zana*. Stenbol: Weşanên Avesta.

Pertev, R. (2018). *Foklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî (1898-1946)*. Stenbol: Weşanên Avesta.

Remo, X. (2013). *Derde Name (Dîwan)*. Duhok: Weşan Hawar-Duhok.

Yıldırım, K, Pertev, R & Aslan, M. (2013). *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*. Stenbol: Weşanên Zanîngeha Artuklu

Pêvek 5: Rûpela Serî ya Destxeta Menzûmeya Mela Xali

Perawêz:

- ¹ Esma xanim qîza Şêx Ebdilqadirê Hezanî û diya Mela Ehmed Meylanî yê Miftiyê Licê bû.
- ² Mela Fethullah zavayê Mela Îsmetulahê Karazî ye û diya wî jî qîza apê Mela Îsmetulah e.
- ³ Mela Huseynê Qenderhelî miderisê Şêx Mihemed Salih bû û gava çûye hecê, li Şamê wefat kiriye.
- ⁴ Ji hevdîtina bi Mela Xalidê Licî ya di Kanûna Pêşîn a 2019an de.
- ⁵ Ji hevdîtina bi Mela Xalidê Licî ya di 25.12 2021 û ya di 01.02.2022yan de.
- ⁶ Mela Xalid paşê ev berhem derbasî ser tîpên Latînî jî kiriye û di arşîva wî de ev nusxe jî mewcûd e.
- ⁷ Ji bo destxeta Derdenameyê ya muelîf binêrin: (Pêvek:3).
- ⁸ Ji bo destxeta vê menzûmeya muelîf binêrin; (Pêvek:1 û Pêvek:2).
- ⁹ Ev reqemên di bin parçe-helbestan de rêza malik an jî bendên helbestê nîşan didin.
- ¹⁰ Beysûsa dara: Darên ku li ser agir tê zûhakirin û paşê ji bo şewatê tên kutandin dibe beysûsa dar.
- ¹¹ Melas: Çît û mendîl.
- ¹² Midas: Pêlav, sol.
- ¹³ Saman: Şivan
- ¹⁴ Kizîr: Alîkarê keyayan (alîkarê muxtaran), eza.
- ¹⁵ Simeydî: Xwarineke ji danê hûrkişî çê dibe, li Licê jê re “teftî” tê gotin.
- ¹⁶ Lêxendûr: Navê pincarekî ye.
- ¹⁷ Hêrûn: Hêkerûn.
- ¹⁸ Hebûb: Nîsk.
- ¹⁹ Pûnd: Gihayekî bibêhn e.
- ²⁰ Tar: Ew textê weke textê dora bêjîng û moxilan e ku pê sergîn tê çêkirin.
- ²¹ Bacik: Li Licê ji îsotên sor re bacik tê gotin.

MOLA HALÎT'IN FOLKLORİK MANZUMESİNDE KÖY HAYATI İZLERİ

ÖZET:

Molla Halit Licewî, 1934 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Melan mahallesinde dünyaya gelmiş. Mela Xalid'in resmi adı Halit Ayçiçek olup kendisi Remo ailesindendir. Şiirlerinde "Mayî" yi mahlas olarak kullanmış ve uzun yıllar saat tamiriyle uğraştığı için "Saatçi Halit" olarak da tanınmıştır. Yedi yaşında medreselerde Arapça öğrenmeye başlamış ve yirmi yaşına kadar birçok medresede birçok alim ve molladan dersler almıştır. Arapça öğrendikten sonra Molla Halit, on yaşındayken Alibardak köyüne gitmiş ve Molla Kemal Alibardakî'nin talebesi olmuştur. Molla Halit 1946 yılının sonbaharında Şeyh İsmetullahê Karazî'nin yanına gitmiş ve dört yıl onun yanında okumuştur ve yaklaşık on yıl boyunca çeşitli medreselerde eğitimine devam etmiştir. Molla Halit yirmili yaşlarında imamlık yapmak üzere Diyarbakır merkezine gelmiştir. Burada hem evlenmiş hem de bir fabrikada çalışmaya başlamıştır. Molla Halit 1957'de askere gitmiş ve askerdayken yazmaya başlamıştır. Molla Halit askerden döndükten sonra 1965 yılında Heşoli, Batrik köylerinde ve Lice'nin çevresinde yaklaşık 8 yıl imamlık yapmış ve daha sonra imamlığı bırakmıştır. 1965 yılından beri Diyarbakır'ın Sur ilçesinde küçük bir dükkanda saat tamirciliği yapmakta ve halen hayattadır.

Molla Halit medrese kültüründe eğitim görmüş, klasik ve folklorik tarzda birçok şiir yazmıştır. Molla Halit'in şimdiye kadar Türkiye'de iki kitabı yayımlanmıştır. *Serpêhatiyên Zana* adlı manzum hikâye kitabı 2011 yılında, *Derdname* adlı şiir kitabı ise 2020 yılında yayımlanmıştır. El yazması şeklinde olan manzum bir eseri ise elimizde olup bu çalışmamızın konusu olmuştur.

Molla Halit'in çoğu dörtlük şeklinde kaleme aldığı bu manzumesi henüz hiçbir yerde yayımlanmamış ve üzerinde herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Eser manzum bir hatırat şeklinde yazılmıştır. Bu eserde Kürtlerin köy yaşamına dair güçlü gözlemlere yer verilmiş ve eserde köylülerin yaşamı ana konu haline gelmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Molla Halit Licewî'nin hayatı ve eserleri kısaca ele alınacaktır. Ardından Arap harfleriyle yazılmış olup henüz el yazması şeklinde olan eser üzerinde durulacaktır ve bu eser ayrıntılı bir şekilde tanıtılacaktır. Bu çalışmada bu manzum eseri Arap haflerinden Latin haflerine çevrilecek ve folklorik unsurları değerlendirilecektir. Aynı şekilde bu eser şekil ve içerik açısından da incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mola Halit Licewî, Manzume, Folklor Unsurları, Kürt Köy Hayatı, Şiir*

TRACES OF VILLAGE LIFE IN MOLA KHALID'S FOLKLORIC POETRY

Abstract:

Mela Khalid Licî was born in 1934 in the Melan neighborhood of Diyarbakır's Lice district. Mela Khalid's official name is Halit Ayçiçek and she is from the Remo family. He used "Mayî" as a pseudonym in his poems and was also known as "Clockmaker Halit" because he had been dealing with clock repair for many years. He

started learning Arabic in madrasahs at the age of seven and took lessons from many scholars and mullahs in many madrasahs until the age of twenty. After learning Arabic, Mela Khalid went to Alibardaxa village at the age of ten and became a student of Mela Kemal Alibardaxî. Mela Xalid went to Sheikh İsmetullah Karazi in the autumn of 1946 and studied with him for four years and continued his education in various madrasahs for about ten years. Mela Khalid came to the center of Diyarbakır to become an imam. Here he both got married and started working in a factory. Mela Khalid enlisted in the military in 1957 and started writing while she was in the military. After Mela Khalid returned from the military, he worked as an imam for about 8 years in Heşoli, Batrik villages and around Lice in 1965, and later quit as imam. He has been working as a clock repairman in a small shop in Diyarbakır's Sur district since 1965 and is still alive.

Mela Xalid was educated in madrasah culture and wrote many poems in classical and folkloric style. Mela Khalid's two books have been published in Turkey so far. His story book *Serpêhatiyên Zana* was published in 2011 and his book *Derdname* was published in 2020. We have a poetic work in the form of a manuscript, which is the subject of our study.

This poem by Mela Khalid, mostly written in quatrains, has not been published anywhere yet and no academic study has been done on it. The work is a memoir written in verse. In this work, strong observations about the village life of the Kurds are included and the life of the villagers has become the main subject in the work.

In this study, first of all, the life and works of Mola Khalidê Licî will be briefly discussed. Then, the work written in Arabic letters, which is still in the form of a manuscript, will be emphasized and this work will be introduced in detail. In this study, his entire work will be translated from Arabic letters to Latin letters and his folkloric elements will be evaluated. In addition, the work will be examined in terms of form and content.

Keywords: *Mola Khalid Licî, Manzume, Elements of Folklore, Kurdish Countryside Life, Poetry.*